بعون صناع بیچون و مکان فضل خلاق زمین و زمان

نسخۂ بے مثیل دلاتاتی سبد ابا ملو از زیبائی اسم ہاسے

الله خدا

باہتمام کامل منشی بھگوندیال صاحب عاقل ایجنٹ

در مطبع نامی منشی نولکشور واقع کانپور بطبع رسید

بسم الله الرحمن الرحیم

سر این نامه را باسم بدا — کنم اول بنام پاک خدا

دمبدم الله از زبان رانم — چه کبل از زبان جان خوانم

و هم این صفحه را به الرحمان — زیب توقیع و زینت عنوان

چون نمایم به خامه انشائش — کنم از الرحیم طغرایش

آن خدائی که اهل ارض و سما — کرده بر وحدت وی آمنا

اوست خلاق آفریننده — همه فانی و اوست پاینده

خوانده باشی ز آیت قرآن — معنی کل من علیها فان

او کریم است و رازق و غفار — اوست پیدا کننده سرجن ها

با گنهکار اوست بخشنده — او خداوند ما همه بنده

گرچه عصیان ما ز حد بیش است — نظر او برحمت خویش است

قادرا رحمتِ تو باید بس | که ندارم بغیر ذات تو کس
گرچه بس عاصی و گنه گارم | از کریمیت چشم آن دارم
که به فضل و کرم بیامرزم | از گنه گرچه کوه البرزم
رحم کن رحم بر من گمنام | به طفیل نبی علیه سلام

در نعت محمد مصطفےٰ صلی الله علیه وسلم

شکر لله کز امتان نبی | رهبرم شد محمد عربی
شاه دین هست آنکه از و پاک | کرد نازل بشان او لولاک
نور او جلوه گر بر آدم بود | که ملائک نهاده سر بسجود
حاصل هر دو کون در دستش | شق شده مه ز نوک انگشتش
چار یارِ نبی تو بر حق دان | خانهٔ شرع راست چار ارکان
هست بوبکر آن نخستین یار | ثانی اثنین اذ هما فی الغار
با تو گویم که هم ز عدل عمر | تقویت یافت دینِ پیغمبر
بعد فاروق حضرت عثمان | منبع الحلم جامع قرآن
آن امام چارمے حیدر | باب علم است ساقی کوثر
بر دو گوئی فتوت از همه کس | وصف او مظهر العجائب بس
بعد نعت نبی شنو به یقین | مدحت خواجه بهاء الدین
آنکه بر خواجگان بود کلاه | در دو عالم معین و دست اله

۱ نام کوه ... بسیار بلند است
۲ اشاره بحدیث لولاک لما خلقت الافلاک
۳ اشاره بحدیث انا مدینة العلم و علی بابها

[illegible]

گر مرا نیک اوفتد یا بد
خواهم از نقشبند خواجه مدد

دارم امید جرعه از جامش
زانکه مشکل کشاے شد نامش

از پئے مدح خواجه با صد جهد
واجب آمد ثناے خسرو عهد

شاه گیهان خدیو شاه جهان
آنکه آمد پناه هندوستان

در جهان گیری و جهانبانی
لقبش گشته تیمور ثانی

حاکم مصر و شام و چین و تتار
گشته بر درگهش خراج گذار

دیگران راست گاه با دیهیم
اوست فرمان روای هفت اقلیم

در بیان سخن و سبب تالیف گوید

بعد ازان سر کنم بیان سخن
شعله گر و آورم ز خوان سخن

بهر مرغ سخن نهادم دام
مددی خواستم ز روح نظام

شاهد از لطف رحمت باری
روح خسرو نمایدم یاری

تا مگر فکرتم تمام افتد
طائر معنی ام بدام افتد

کز پئے درک لفظ هندی و فرس
سوی طفلان همی فرستم درس

که بذکرش شود زبان شیرین
بلکه از معنی اش دهان شیرین

گرچه بود از ره طبیعت دور
لیک گفتم بخاطر گمنیسور

آن درامرست قابل توشخوری
پسر شیر شاه قانون گوی

چون یکے روز کردم اظهارش
گشت از جان و دل خریدارش

کہ چنین عجمی نباید گفت
در تازی بہند باید سفت

گرچہ در فرس ہندوی کردم
لیک در بحر مثنوی کردم

تا بخوانند طفلکان از شوق
مستمع یابد از سماعش ذوق

ہست امیدم ز خالق علام
کہ رسد وزن قافیہ بہ نظام

آنکہ ازین ہمت استاد
ہر دو الفاظ را کنم بنیاد

در آغاز کتاب اللہ خدائی گوید

اب پدر باپ والدہ مائی
ہست اخوی برادر و بھائی

جد دادا عمو بود چاچا
قول در لفظ ہندوی باچا

جدہ دادی تعانی است ماموں
باپچہ ساڈھو جنگل است ہاموں

اندرہ شد چچانی ای خوشخوے
مادرہ را تو خود ممانی گوے

عمہ را ہندوی پھوپھی خوان
معنی خرقچہ او ہنبہ دان

ہست بناہ نام دیورانی
خازنہ سالی است اگر دانی

سمدھی آمد بہ فارسی ساہن
ساہنہ را تو خود بگو سمدھن

اینا جیٹھہ انیہ جٹھانی دان
خازنہ ہندوی تو نندہ بخوان

شد غیازن خطاب نندوئی
ہست ابناع سوت اگر گوئی

نام سسرا خسر شنو از من
ساہن نیز آمدست خوشدامن

اخت خواہر بہن پسر چہ پوت
بوڑھیہ دان بفارسی بہوت

لے تغانی بالفتح
لغت ترکی است
یعنی برادر مادر
ہندی ماموں گویند

تنکہ بھاوج ولیکن است پتوہ
مرشد آمد گورو مرید چہ سکھ
ہست عقل و تمیز ہندی بدہ
بھاگمانی است نام بختاور
چون سما آسمان اکاس بدان
ہست شمس و قمر سورج اور چندہ
سورج و چندہ مہر و ماہ بدان
چاندنی را تو ماہتاب بگو
ابر بدلی تگرگ ہم ژالہ
برق بجلی بود و باران مینھہ
پارہ در لفظ ہندی آمد میت
بحر دریا ندی و پانی آب
ہست گنگا بہ فارسی جیحون
تھاہ پایاب و قعر ہے گہرا
چشمہ جھرنا و جوی چہ نالی
حوض را نام پوکھر آمد تال
زورق و کشتی است ناؤ بدان

بھیڑ در لفظ ہندوی انبوہ
سم زہر ست لفظ ہندی بکھ
ہوش را نیز نام آمد سدھ
صدقہ در ہندویست نیوچھاور
ارض و غبرا زمین تو دھرتی خوان
بخت تارا نشاط عیش آنند
سنکرتش سبش سموگھت خوان
دھوپ را نیز آفتاب بگو
ہست پاکھان و برف دان پالہ
ربط و اخلاص دوستی است سنیھ
راہب ست جوگی فقیر اتیت
گو بھنور را تو ورطہ و گرداب
جمنا را نیز نام شد سیحون
گورہ اندھا و کر بود بہرا
ہست دشنام ہندوی گالی
دام در ہندویست پھندا جال
ہست ملاح نام کشتیبان

مرغ آبی ست نام پنڈبیا
بئر چاہ ست ہندوی کنوان
دلو ڈول آمدہ رسن رسری
ہست ڈیکی بہ فارسی غوکلہ
نام خرچنگ کیکڑہ سرطان
کیچوہ در فارسی خراطین جوی
ہست گھڑیال لفظ فرس نہنگ
اسد و ضیغم و غضنفر شیر
بانر ہندون بوزنہ میمون
گرگ بھڑیا بدان شغال سیار
بچھو عقرب و نیش ڈنک بدان
کرگ گینڈا و میش چہ بھیڑی
بارہ سنگھا گوزن آہو ہرن
نام ارنب ست ثعلب و روباہ
خرس بھالو گراز خوک بدان
خارپشت و ہندوی ساہی
کھرہہ را دان تو ارنب و خرگوش

لعبت و زاچہ را بدان گڑیا
گو تو دود و دخان را دھوان
لاشہ در لفظ ہندوی سٹھری
نام طوطی ہندوی طوطہ
ضفدع و غوک را تو مینڈک دان
رشتہ تاگا زلوک جونک بگوی
یوز چیتا بود و سنگھ پلنگ
ہندوی باگھ دان شجاع دلیر
باندر آمد بہندوی مضمون
افعی ناگ سانپ ثعبان مار
بھینس را نیز گاو میش بخوان
ساق پنڈلی و پاشنہ ایڑی
پای در لفظ ہندی آمد چرن
سترو دشمن بود و ساکھ گواہ
شورش نام شد بہند زبان
سمک مچھلی بہ فارسی ماہی
دیگ ہانڈی و ڈھپنہ دان سرپوش

کفچہ ڈوئی و جوشش جیست ابال
شند بچھونا بہ فارسی بستر
آتش آگ و خمودوان بھوبھل
تابہ در لفظ ہندوی تاوا
دیگدان چولہا و تنور چہ بھٹہ
درمک و خبز نان بدان روٹی
ہست حلوا مٹھائی اے خوشخو
گربہ بلی و موش دان چوہا
اصفر و زرد را بدان پیلا
اخضر و سبز را ہرا دان یار
نام کوکڑا بہ فارسی ست خروس
فیل ہاتھی بعیر اشتر اونٹ
کجک آنکس سلاسل ست زنجیر
دم بود پونچھ سونڈ دان خرطوم
فرس و اسپ ہندوی گھوڑا
قیش کاٹھی و پارہ دم دمچی
زنگ مہری بود عنان چہ باگ

کوئلہ در لفظ ہندویست زگال
راکھ را گو رماد و خاکستر
تودہ ٹیل را بگو و تل
ہے فسوس و دریغ پچھتاوا
جھل در لفظ ہند آمد ہٹہ
خواہ پتلی بود و یا موٹی
تا نخورش را تو نیز سالن گو
احمر و سرخ و لعل و ہم سوہا
ازرق است و کبود چہ نیلا
کالا اُجلا سیہ سفید انکار
لیل و شب رات دان و شبنم اوس
مضحک و مسخرہ بہندی کونٹ
پیلبان را لقب مہاوت گیر
نام سینٹھ بہ فارسی ست رقوم
بیش باشد ادھک و کم تھوڑا
چابک و تازیانہ شد قمچی
شد نغمہ و سرود ہر دو راگ

بغل واستر خچر و خر گدہا
تام تور و ستور بردہ بخوان
عجل گوسالہ گاے کا باچھا
ہست قچقار فارسی بینڈھا
بقر گاو است و شاۃ و بز بکری
عنکبوت است ہندوی مکڑی
پشہ مچھڑ بود و مگس مکھی
پارہ گربی الاو چہ دھومین
نقب سیندہ است دزد و سارق چور
گشت دراج را لقب تیتر
قوش باز است چرہ چیست زرش
راس و سر سرو شعر موی چہ بال
تارک و فرق را تو چاندی دان
زلف لٹ دان غولہ چہ جوڑا
جبہہ گوے جبین پیشانی
سن و دندان بلفظ ہندی دانت
لب شفت ہونٹھ کام چہ تالو

ہست کچکول ہندوی قدحا
لقب زرد چوب ہلدی دان
زشت بد ہے برا و خوب اچھا
راست سیدھا و کج بود ٹیڑھا
سنگ پاتھر سفالہ دان ٹھکری
ترہ بھاجی و ہیزم است لکڑی
ہست پروانہ ہندوی پنکھی
کبک پستو بود و سیش چوئین
ہست طاؤس مور چیونٹا مور
خود پسند است ہندوی اتر
بال بازو و پنکھ چیست پرش
خد و رخسار را بگو تو گال
کنپٹی در عرب شقیقہ بخوان
ہست خلخال ہندوی چوڑا
ہندوی ماتھا است اگردانی
میہمان پاہونا و مجلس پانت
رگ را ہندوی بگو بالو

[illegible]

ڈھیلان

سمع را گوش دان ہندی کان
عضد بازو بھوجا بغل چہ کانکھ
ہست مژگان برونی ای دلدار
انف و بینی را تو ناک بخوان
سینہ چھاتی و ناف دان ڈھونڈھی
شانہ کھوا بود نظر چہ ڈھیٹھ
کف ہتیلی و مشت دان موٹھی
عطسہ چھینک است سرفہ دان کھانسی
ہکہک است و فواق چہ ہچکی
رودہ انتڑی جگر کلیجہ بدان
گوشت ہڈا و چرم چہ چمڑا
کحل سرمہ و دودہ دان کاجل
شجر است و درخت یعنی روکھ
چیست شاخ درخت روکھ کی ڈار
گل بود پھول خار دان کانٹا
نخل خرما بود درخت کھجور
عسل و انگبین و دیگر شہد

برگ تنبول پان شالی دھان
عین چشم آمدہ ہندی آنکھ
حاجب ابرو را تو بھون انکار
جیبھ را ہم لسان زبان میدان
غبغب است و ذقن زنخ ٹھوڑی
شکم است پیٹ پشت را گو پیٹھ
خاتم انگشتری ست انگوٹھی
ہست ضیق النفس اوپر سانسی
چلق در ہندوی بود بچکی
مغز را نیز گو و بھیجا خوان
زہرہ پتا و شش بود پھپھڑا
ثمر و میوہ شد بہندی پھل
جوع گرسنگی است یعنی بھوکھ
ورق و برگ را تو پات شمار
گو تو کوتاہ قد را ناٹا
داکھ را گو بہ فارسے انگور
ہندوی مدہ بود ہندو لا مہد

پیره ساون بود خزان پت جهاڑ
جاڑه در فارسی زمستان دان
بهین را کیف بدان و دُنبه بچار
موضع و قریه و دیهه آمد گانون
ده خدا و رئیس وهقان آکهه
کشت را کهیت قلبه را هل دان
کاه را گهاس گوی چوب چه کاٹهه
گندم و حنطه را تو گیهون دان
نخود و حمص را بگو رہلا
هست السی بلفظ فرس کتان
بزرا اندر زبان فرس شنگ
کال کنگنی وارزن است چیتا
چیست سرشف بهندوی سرسون
شبدبلیله بهندوی هری
باز زنبور را بگو بهنورا
هست حصین حصار قلعه چه کوٹ
شمع و با فتیله دان باقی

باز تو پلو هست نام بهار
هست گرمی تموز تابستان
جبل و کوه را بگو تو پهاڑ
هست از باب چودهری گانون
نام آن هندوی مقدم بهاگهه
هست خرمن بهندوی کهریان
جفته پیالا بود لیا و جو آٹهه
باش را اورد نام کر و کسان
بسین بچهلا نخستین است پہلا
نام شنبلیت و حلبه میتهی دان
عدس آمد مسور کنج کلنگ
مروحه باد کش بود بینا
کالهٔ وی و پری بود برسون
هست کاچیره قرطم و وری
جُعل آمد بهند گبرڑوڑا
ضرب چوٹ آمده پناه چه اوٹ
هست مکتوب چیٹهی و پاتی

سرہ بچا و قلب چہ کھوٹا
ظرف بھانڈا و قافلہ ٹانڈا
دوک تکلا و پنبہ دان روئی
ڈبہ کوپا و ٹاٹ چیست پلاس
ہاون اُکھلی و دستہ دان موسل
چرب چکنا و خشک چہ رُوکھا
شیر دودھ است دوغ دان مٹھا
زبد مسکا ملائی است کماغ
روغن زرد را تو گھیو بخوان
روغن گل اگرچہ ہست پھولیل
ملح ہست و نمک ہندی لون
چیرہ باشد عمامہ و دستار
یافت شہرت بہندوی پگڑی
منطقہ فوطہ را تو پٹکہ بدان
محرم و پائجامہ و تنبان
ہست مشہور خاص و عام ازار
چیست جلباب چادر ای خدام

مو ولا بجا زبان بود ٹوٹا
آر و آنکا تنگ بود نا بڑا
رشتہ تاگا و سوزن ست سوئی
گزی آمد بفارسی کرپاس
خیر و صلاح دکیبم اور گوبل
سیر اگھانا و گرسنہ بھوکھا
تلخ کڑوا بود ترش کھٹا
کھوج در لفظ فارسی ست سراغ
روغن تلخ تیل کڑوا دان
روغن کنجد است تل کا تیل
ہست ننگ و جوال خرجی گون
گرد سر بند نام آن تاتار
خم بود ماٹ کوزہ دان گگری
جامہ کپڑا بود بہند زبان
گرد پرلوک نام آن افغان
سونہش نام کردہ اند گنوار
گرد در ہندوی بچھوری نام

سرد ٹھنڈا و تتہ باشد گرم
ہست زنگار را لقب کائی

ریسمان سوت وان ریشم پاٹ
ہست بقال ہندوی بنیان

ہست حجام ہندوی ناو
زن بقال نام بنیاین

شانہ کنگھی و استرہ پاچی
گو توترہ فروش را کنجڑہ

ہست گفتار ہندوی ڈائن
نام بڑہی است در لغت نجار

نام دیگر بشنو ازین مجور
باز بشنو ز من بہ لفظ دگر

ہست سندان نہائی ای خدام
لوہا آہن و تانبہ مس انگار

سقف چھت ست فارسی چھینک
نام زرگر ہندویست سونار

ہے سُوہاگا بہ فارسی تنگار
سخت کڑا بود ملایم نرم

ہندوی خردل آمدہ رائی
سیداست ٹوکری و سوق چہ ہاٹ

ہم تو کشنیز را بگو دھنیان
تربزاست ہندوانہ گر جہاو

زن حجام را بگو نائن
لبس در فارسی است پوشاکی

طیر چڑیا بود قفس پنجڑا
حنظل آفتاد نام اندرائن

نام حداد ہندویست لوہار
ہست بڑہی درودگر مشہور

نام حداد را تو آہن گر
تیک را آمدہ ہتوڑا نام

گو تو فولاد را بہندی سار
شد کسوٹی بہ فرس سنگ محک

گازر است دھوبی و کلال کمہار
ضبر ایلے یا را ایلوا انگار

[illegible]

هست گندهی به فارسی عطار — عطر سوندها و تیلی ست عصار

دهنیه در لفظ فارسی نداف — تانیه پونجی نقیض ضد ہے خلاف

می شراب ست و باده نیز انکار — بهٹی آتشکده مغان کلوار

ٹبوه در فارسی بدان نساج — خارش و گر بود ہندی کهاج

نام جانک تو جامه باف بدان — بار در ہندوی جولاہه بخوان

تار تانی و پود چه بهرنی — زال بوڑهیا جوان بود ترنی

بکر باشد کنواری بیوه چه رانڈ — نفع لابه آمده و تاوان ڈانڈ

پیر بوڑها و کودک ست بالک — صلبی از خود و نطفه است پالک

هست مطرب کلاونت ای خدام — گیت راگو سرود راگ مقام

شد بلا ور به ہندوی بهیلا — ہم تو کناس را بدان ہیلا

بیت و خانه و کلبه آمد گهر — خوف و ترس آمده ہندی ڈر

نام اٹاری و سقف آمد چهت — ریش ڈاڑهی و موچه دان سبلت

صحن خانه است نام انگنائی — طول لنبا و عرض چکلائی

چیست تیغ و خنجر و سیف حسام — کرد تلوار ہندی آن را نام

حرف در لفظ ہندوی آکهر — نام برگستوان بود پاکهر

حرب و جنگ آمده لڑائی جوجه — دانش و درک و فهم یعنی بوجه

کوس نقاره را دمامه بدان — بوق قرنای را تو سنکه بخوان

دف ربابا بود ڈہل چہ ڈھول
زنگ گھنگھرو بود جرس دان گھانٹ

نام کاغذ ہم آمدہ قرطاس
صدف و سیپ لولو و دُر دان

لعل در لفظ ہندوی است رتن
نیند خواب است و خواب چہ سپنا

نخلیا ہز لیات کم تر کن
چون ترا نیست زین ہمہ چارہ

زحل آمد سنیچرای خوشخوی
باز مریخ نام منگل دان

شد قمر را چو نام چندرمان
شد عطارد بہ لفظ جو تش بدہ

ہفت سیارہ در شمار تمام
را ہوا را ہم کردہ اند لقب

سبعہ سیارہ زان یکی سورج است
گوش را چوی این غریب مدار

حمل و ثور میکھ برکھ بدان
ہست قیمت بہا ہندی مول

سنگ میزان و قسمت آمد بانٹ
آس امید و نا امید نراس

موتی و موتکہ را بگو مرجان
نام گوہر ہم بشنو از من

ورد در ہندوی بود جپنا
نکتہ را از رہ دگر سر کن

کنم آگہ ز نام سیارہ
مشتری را تو خود برہسپت گوی

زہرہ را گوی سکھ ہند زبان
شمس را ہندوی تو سورج دان

گر ترا در نجوم باشد شدہ
غیر ازان تا ثابتات وار و نام

کیت را نیز گفتہ اند ذنب
سیر شان در دوازدہ برج است

تا کنم نام ہر یکی تکرار
ہست جوزا متھن کرک سرطان

[illegible]

شد اسد سنگه و سنبله کنیان	گو تو لا را بفارسی میزان
عقرب و قوس جدی و لو شمار	برچھ دھن مکر کنبھ کن تکرار
حوت را گرد این پنڈت نام	تا رسید این دوازده به تمام

در بیان خاتمهٔ کتاب گوید

چند تخیل هوس بیار آرم	مطلبی خود بروی کار آرم
چون بتیغ زبان جهان سخن	هر دو اقلیم شد مسخر من
خواستم از خرد این ادراک	هم ز نقد طبیعت چالاک
دامن صفحه پر گهر سازم	قصه آن به که مختصر سازم
تا به کی ذکر خاص و عام کنم	شب شد افسانه را تمام کنم
در ضمیرم چو این هوس افزود	سال هجری هزار و یک صد بود
چون بفضل خدای گشته تمام	کردم الله خدائی این را نام
نه من از بهر این و آن گفتم	خاص از بهر کودکان گفتم
چون بخوانند یاد هنده کنند	گاه انصاف گاه خنده کنند
هر که این را بذوق دل خواند	معنی فرس و هندوی داند
هر که از جان و دل کند تکرار	سازد او را خدای برخوردار
نزد آنکس که او سخندان است	سخنم جمله هیچ و هذیان است
چون به هر روشنی زروی حساب	پیش خورشید کرمک شب تاب

گشتم از گشته‌های خویش خجل
گر افتد قبول صاحبدل
[illegible]

خاتمة الطبع

[illegible]